

Ignjat Martin

MARX A GOTHAI PROGRAM KRITIKÁJA CÍMŰ MŰVÉNEK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI VONATKOZÁSÚ TÉTELEI

Ez év májusának elején, pontosabban május 5-én századik évfordulóját ünnepeljük annak a napnak, amikor Marx forradalmár- és harcostársának, Brackénak levélben közölte, hogy megírta az egyesülési programhoz a kritikai széljegyzeteket¹, a gothai egyesülési kongresszusra. Ezek a kritikai széljegyzetek Marx jelentős művét jelentették, „A gothai program kritikája”-t.²

Ma, amikor az öngazgatású szocialista társadalmunk döntő csatát vív a munka szerinti elosztás szocialista elvének következetes alkalmazásáért, különösen fontos kiemelni azokat az eszmei forrásokat, amelyekben megfoggant és amelyekből kisarjadt az elosztás eszméje a szocialista társadalomban. Öngazgatási szocialista viszonyaink fejlődése legnagyobb mértékben attól fog függni, és attól függ ma is, hogy a munka szerinti elosztás szocialista elvét mennyire alkalmazzuk az alkotómunkában és az alkotómunka érdekében.

Ezt a munkát Marx néhány olyan jelentős megállapítása taglalásának szenteltük, amelyet neves kritikai irata tartalmaz, A gothai program kritikája, és amelyek hozzájárulnak az elméleti és gyakorlati kérdések megvilágításához a szocialista társadalom kiépítésében, de különösképpen a mi öngazgatású társadalmunk kiépítésében. E munka keretében szó lesz majd Marx A gothai program kritikája c. műve megszületésének körülményeiről is. Ugyanakkor rámutat néhány olyan jelentős körülményre, amely Marxnak e művéhez kapcsolódik.

Éppen ez az évszázad nagyon megbízható forradalmi mércéje Marx gazdasági és társadalmi elemzési módszere értékének és hatóerejének. Azok az eszmék, amelyeket Marx elméletileg megformált és közölt A gothai program kritikája című művében nemcsak hogy megtartották tartós elméleti értéküket, hanem következetes alkalmazásra is találtak a mi forradalmi, szocialista gyakorlatunkban. Éppen ezért ez az egy évszázad, amely attól az időtől eltelt, amikor Marx tolla nyomán életrekelet A gothai program kritikája, csak újabb nyomatékot adott annak az ismert

igazságnak, hogy az idő patinája semmit sem változtat a tudomány és gyakorlat feltárt és napvilágra hozott törvényszerűségein.

Marx híres jegyzetének, az 1875 áprilisában és május elején³ keletkezett Szélfjegyzetek a német munkáspárt programjához című művének a sorsa egészen sajátos.

Az ismert marxista tudós, Vranicki véleménye szerint A gothai program kritikája c. mű rendkívüli elméleti jelentősége a következőkben nyilvánul meg:

„Marx egyetlenegy másik helyen nem jelölte meg plasztikusabban és szabatosabban nézeteit a szocializmusról és kommunizmusról, tehát a kommunizmus fejlődésének első és második fázisáról.”⁴

Emellett Marxnak ez a jegyzete a „pártbarátoknak”⁵ szólt, akik „elméleti hibákat”⁶ ejtettek. Marxnak az volt a vágya, hogy a koalíciós programot eszmeileg tisztán és világosan fektessék le a munkásmozgalom lényegbeli, eszmei és elméleti kérdéseivel kapcsolatosan, (a proletárdiktatúrát, a szocialista társadalmi viszonyokat, a társadalmi termék elosztásának gazdasági és társadalmi mércéjét stb.)

Marx szélfjegyzetét — A gothai program kritikája c. alkotását — nem nyomtatták ki a szerző életében. Marxnak ezt az elméletileg oly jelentős szélfjegyzetét Engels adta ki 1891-ben, tehát a mű megszületése után 15 évvel.

Marx szélfjegyzetének sajátos sorsa abban nyilvánul meg, hogy ezt nem akkor jelentették meg, amikor a német munkásmozgalom tagjai „kényre-kedvre megadják magukat a segítségre szorulóknak”⁷.

A „kíméletlen élesség”⁸, amellyel Marx bírálta a gothai programban kifejtett eszmeileg és elméletileg káros nézeteket, és az a forradalmi következetesség, amellyel Engels bírálta az erfurti programot, megkövetelik ennek a két, a történelem számára oly jelentős kongresszus eseményeinek a tömör vizsgálatát.

Az 1875-ös gothai egyesülési kongresszus

1875 májusában egyesült az akkori idők két német munkásszervezete egyéges *Németországi Szocialista Munkáspárttá*.

Az egyesülésbe beleegyező egyik párt a Szociáldemokrata Munkáspárt volt. Ezt a pártot Liebknecht és Bebel alapította 1869-ben. A város neve (Eisenach) alapján eisenachiaknak nevezték el a párt híveit, ugyanis ebben a városban tartották az alakuló kongresszust. Marx Liebknechtet és Bebelt, mint már említettük is, „párthíveknek” tekintette, akik az egyesülésbe, rendkívül rossz feltételek között is beleegyeztek. Marx nézete szerint az egyesülésbe mindaddig nem lett volna szabad beleegyezni, amíg az egyesülés világos eszmei alapjait nem dolgozták ki. Marx szerint az „elvi program”⁹ kidolgozásakor, amellyel a „pártmozgalom állását mérik”¹⁰ figyelmet kell fordítani az egyesülés feltételeire is. Marx álláspont-

járól beszédesen tanúskodik a Brackénak küldött levél egyik részlete: „Tudvalevő, hogy az egyesülés pusztá ténye is meglepéssel tölti el a munkásokat, de tévednek azok, akik azt hiszik, hogy ezért a pillanatnyi sikerért nem fizettek túl drága árat.”¹¹

Amikor Marx „a túl drágán fizetett” sikerről beszél Lassalleánusok „levonás nélküli munkahozadék”-ról szóló eszméjének kritikátlan elfogadására gondol, amelyek tudományos szempontból tarthatatlanok, mert mellőzik az elosztás gazdasági és társadalmi törvényszerűségeit. Emellett Marx Lassalleánusok azon nézeteinek tarthatatlanságára gondol, amely szerint a munkásosztályon kívül minden más osztály csak egyetlen reakciós tömeg stb. Marx különösen nagy mulasztásnak tartja azt, hogy az egyesülési programba nem foglalták bele a proletárdiktatúráról szóló szakaszt. Ezért mondja Marx Brackénak írt levelében, hogy nem lett volna szabad „beleegyezni az elvekkkel való kereskedelembe”. Marx tehát élesen reagált Lassallei programjának megalkuvó elvi alapjaira.

Engels álláspontja a gothai programmal szemben azonos Marxéval. Engels nézete szerint a gothai program; „határozottan visszafelé tett lépés”¹² az 1869-ből származó eisenachi programmal szemben. Az eisenachi program nagyon világosan kiemelte a proletárdiktatúra néhány jellemző tulajdonságát. Ez különösen jól látható az eisenachi program azon tételeiből, amelyek a szocialista társadalom anyagi alapjára és a munkásosztály politikai hatalmára vonatkoznak.

A Szociáldemokrata Munkáspárt Eisenachban 1869-ben elfogadott programjában a következő követelést is megfogalmazták: „Minden rendi, vagyoni, születési és vallási kiváltság eltörlése.”¹³

Ugyanez a program a munkásosztály politikai hatalmának erősödését célzó követelést is megfogalmazza: „Néphadsereg felállítása az állandó hadsereg helyébe.”¹⁴

Marx a gothai program következetlenségét bírálva kiépítette a proletárdiktatúráról vallott nézeteit, amely szerint a tőkésből a kommunista társadalomba való átmeneti állam nem lehet egyéb, mint a proletariátus forradalmi diktatúrája. A tudományos szocializmus és a munkásosztály harcának további fejlődése szempontjából Marx gondolatai rendkívül jelentősek. Különös elméleti jelentőségük van Marx azon nézeteinek, amelyek a kommunista társadalom kiépítésének szakaszaira valamint a kommunizmus és az állam elhalása folyamatának viszonyára vonatkoznak.

A gothai programmal kapcsolatos történelmi mozzanatok elemzésekor nem mélyülünk el az említett elméleti kérdések elemzésében. Ezeket a kérdéseket a későbbiek folyamán magában az dolgozatban vizsgáljuk majd. Ezért a további vizsgálat során visszatérünk néhány olyan lényeges elméleti kérdés tanulmányozására, amelyet eddig csak körvonalaztunk.

Nézetünk szerint néhány mozzanatot, elemet ki kell emelni azzal a másik német párttal is kapcsolatban, amely az egységes Németországi Szocialista Munkáspártba olvadt. Ennek a másik pártnak a neve *Alta-*

lános Német Munkásegylet volt. A mozgalom politikai vezetőjéről, Lassalle-ról a párthíveket „lassalleánusok”-nak nevezték el.

A gothai program szerzője Lassalleánusok volt. Lassalle téves felfogásai lettek az elvi alapjai az eisenachiak és a lassalleánusok kompromisszumának.

Már hangsúlyoztuk, hogy Liebknecht számos elvi engedményt tett a lassalleánusoknak, és éppen az ő engedékenységét ítélte el Marx igen élesen. Végül fontos azt is kiemelni, hogy Marx nem tartotta szükségesnek A gothai program kritikája kiadását, még hozzá abból az okból kifolyólag, mert számára „a valóságos mozgalom egyetlen lépése fontosabb tucatszámú programnál.”¹⁵

Engels Bebelnek (1875. október 12-én) írt levelében a következőképpen magyarázza meg, hogy A gothai program kritikáját megszületése után miért nem jelentették meg mindjárt:

„... A szamarak a burzsoá lapokból a programot egész komolyan fogták fel, kiolvasták belőle azt is, ami nem áll benne, és kommunistának vették. Úgy látszik, a munkások ugyanezt teszik. Egyedül ez a körülmény tette lehetővé Marxnak és nekem, hogy nyilvánosan ne tagadjuk meg ezt a programot. Mindaddig, amíg úgy ellenfeleink, mint a munkások ebben a programban keresik a mi nézeteinket, addig nem szabad róla hallgatnunk.”¹⁶

Az 1891-es erfurti program

Az erfurti pártkongresszuson (1891. október 14—21-én) elfogadták a Németországi Szociáldemokrata Párt programját. Ez a program volt a párt hivatalos programja egészen 1921-ig, amikor a heidelbergi program váltotta fel.

Az erfurti programtervezet szerzője K. Kautsky volt. Az erfurti program egyik részét „minimumprogram”-nak nevezték el. Ez a „minimumprogram” a fennálló rendszerrel szembeni pártkövetelésre vonatkozik. A változásokat célzó követelések lényege a munkás törvényhozásra vonatkozik, illetve a munkásosztály és a dolgozók anyagi helyzetének javítására. A jelentősebb követeléseket így fogalmazták meg:

- Ingyenes orvosi ellátást és gyógyszereket.
- A normál-munkanap meghatározása a legtöbb órával
- A 14 éven aluli gyermekek számára tilos az éjjeli munka.
- Legalább 36 órás folyamatos szabadságot minden héten minden munkásnak.

Az erfurti program elméleti részében (a maximumprogramban) a tőkés társadalom lényeges jegyeit emelik ki. Már a Kommunista Kiáltvány is világosan kiemelte azt a tényt, hogy „a társadalmi átalakulás nemcsak a proletariátus, hanem a mai helyzet következtében szenvedő egész emberi nem felszabadulását jelenti. De ez a felszabadulás csak a munkás-

osztály műve lehet, mert minden más osztály, amellettt hogy érdeke ellentetes, a termelőszközök magántulajdona talaján áll, és közös céljuk az, hogy fenntartsák a mai társadalom alapzatát.”¹⁶

Engelsnek az erfurtti programról mondott véleménye részben pozitív. Nézete szerint az erfurtti program jelentős részben a kapitalista társadalom fejlődésének marxi feltevésén alapul. Ezért tekintette ezt a programot a gothai programhoz viszonyítva jelentős előrelépésnek. Engels a következőket mondja: „A mostani tervezet az eddigittől abban különbözik, hogy jóval megfelelőbb. A meghaladott hagyományok jelentős maradványait — a lassalleánusiakat és a vulgarisszocialistákat — többé-kevésbé eltávolították; *a tervezet elméleti vonatkozásaiban, egészében véve, a mai tudomány alapzatán áll*, és erről az alapzatról lehet róla vitázni.”¹⁷

Az erfurtti program gyengeségeit Engels abban látja, hogy nem tartalmazza a proletariátus diktatúrájának sőt még a köztársaságnak a követelését sem. Éppen emiatt az erfurtti program nem foglal állást és nem mutat rá azokra az utakra, amelyeken a munkásosztálynak haladnia kell felszabadulása és a hatalom megszerzése felé.

A programtervezetre irányuló Engels-bírálatról a kongresszus mit sem tudott, így az előterjesztett programszöveget a küldöttek egyhangúlag elfogadták.

Különösen fontos kiemelni azt is, hogy a Szerb Szociáldemokrata Párt első kongresszusán, 1903-ban elfogadott program többé-kevésbé az erfurtti programmal.

Moša Pijade igen nagyra értékelt a Szerb Szociáldemokrata Párt szerepét a szerb munkásmozgalom fejlődésében és megerősödésében. Erről tanúskodik a következő megállapítása: „A szerb szociáldemokrácia története a század első két évtizede nemzetközi munkásmozgalom-történetének szerves részét jelenti, a nemzetközi szocialista mozgalomban való részvételére, szerény de elvileg magasszintű hozzájárulására Szerbia munkásosztálya büszke lehet.”¹⁸

Végül szükségesnek tartjuk megemlíteni azt is, hogy 1964-ben a Szerb Szociáldemokrata Pártnak szentelt tudományos értekezletet tartottak.¹⁹ A nagyszámú referátum, amely egy külön könyvként is megjelent, feltárta és elemezte a szerb szociáldemokraták hozzájárulását a munkásmozgalomhoz. Feltétlenül ki kell hangsúlyoznunk, hogy egyetlen referátum sem szólt az erfurtti programnak azokról a hiányosságairól, amelyek a proletariátus diktatúrájára mint a munkásosztálynak a szocialista társadaloméért folytatott harca fegyverére és módszerére vonatkoztak.

Mivel nézetünk szerint a dolgozat tárgya szempontjából ez a mozzanat igen jelentős, ennél fogunk elidőzni.

Az erfurtti program politikai követeléseit bírálva Engels a következőket állapította meg: „A tervezet politikai követeléseinek van egy nagy hiányossága. *Éppen azt nem mondja el*, amit el kellett volna mondania.”²⁰

Azt, amit a programnak mondania kellett volna Engels így fogalmazza

meg; „Aminek nézetem szerint be kellett volna kerülnie és ami be is kerülhet — *a teljes politikai hatalom a népi képviselők kezében való összpontosításának követelménye.*”²¹

Engels a program szöveg módosítását magyarázva a következőket mondja: „Ha valami is bizonyos, akkor az bizonyos, hogy pártunk és a munkásosztály hatalomra csak a demokratikus köztársaság formájában kerülhet. *Ez éppenséggel a proletariátus diktatúrájának sajátos formája.*”²³

A munkásmozgalom szempontjából rendkívül súlyos következményekkel járt a proletariátus diktatúrája sorsdöntő szerepének meg nem értése. E káros következmények az opportunizmusban tükröződtek, amelyekről Engels a következőket mondja: „A nagy, alapvető álláspontok feledése a pillanatnyi érdekekért ma, ez a hajsza és kapkodás a pillanatnyi sikerekért, tekintet nélkül a későbbi következményekre, a mozgalom jövőjének ez a feláldozása jelenének szeretetéért, lehet „becsületesen” elképzelt, de opportunizmus most is és marad a jövőben is, s lehet hogy éppen a „becsületes” opportunizmus a legveszélyesebb valamennyi közül.”²³

Marx bírálata a gothai programnak az osztálykülönbségek forrásaival és azok túlhaladási módszerével szembeni viszonyáról

A Kommunista Kiáltványnak az a része, amely a kommunisták és proletárok, az osztálykülönbségek és azok leküzdésének viszonyáról szól, a következőket emeli ki: „Amikor a fejlődés folyamán eltűnnek az osztálykülönbségek, és az egész termelés a *társult egyének* kezében összpontosul, a közéleti hatalom elveszti a politikai jellegét. A politikai hatalom jogi értelemben egy osztály szervezett hatalma más osztályok elnyomása érdekében. *Amikor majd a proletariátus a burzsoázia elleni harcában szükségszerűen osztállyá egyesül,* amikor majd forradalom útján uralkodó osztállyá lesz, és amikor majd uralkodó osztályként *erőszakkal megszünteti a régi termelési viszonyokat,* ezekkel a termelési viszonyokkal együtt megszünteti az osztályellentétek fennállásának feltételeit is, *voltaképpen az osztályokat, és ezzel saját osztályuralmát is.*

A régi burzsoá társadalom osztályai és osztályellentétei helyébe a *társulás* lép, amelyben *minden egyén szabad fejlődése a feltétele valamennyiük szabad fejlődésének.*”²⁴

Az idézett szövegben külön rá kell mutatni arra is, hogy az osztálykülönbségek és a rajtuk alapuló „osztályellentétek” a tőkés társadalomban a tőkés társadalmi viszonyok termékei.

Ugyancsak fontos azt is külön megemlíteni, hogy csak a kapitalista társadalmi viszonyok „erőszakos megszüntetésével” lehet „megszüntetni” az „osztályellentétek” és „általában az osztályok” fennállásának feltételeit. A tőkés társadalmi viszonyok megszüntetésével a munkásosztály megteremti „saját osztályuralma” megszüntetésének gazdasági és társadalmi feltételeit.

A Kommunisták Kiáltványában közölt megállapítások Marx gothai programmal kapcsolatos bírálatában is szerepelnek. Egyik megjegyzésében Marx a következőket mondja: „A fogyasztási eszközök mindenkori elosztása csak következménye a termelési feltételek megoszlásának. Ez a megoszlás pedig magának a termelési módnak jellemvonása.”²⁵

Marx gondolatában érzékelhetjük a termelés feltételeivel való rendelkezés, a birtoklás jelentőségének általánosítását, amelyek felölelik a termelés anyagi és személyi feltételeit. (A termelési eszközök és a munkaerő, illetve a közvetlen termelők.) A termelési feltételek megoszlása meghatározza a társadalmi termék elosztásának feltételeit, a termék azon részének elosztását, amelyet a fogyasztási alap képez. Ez tehát minden társadalomra vonatkozik, tekintet nélkül annak sajátos történelmi formájára és sajátosságaira. Ilyen értelemben van szó a termelési eszközök tulajdonosa és a közvetlen termelők közötti viszony általánosításáról, amelyet a Kommunisták Kiáltványában a tőkés társadalmi rendszerre és jövőbeli kommunista társadalomra alkalmaztak.

Minden társadalmi jellegű termelésnek e lényeges kérdését feldolgozva Marx a gothai programhoz fűzött széljegyzetekben a következőket mondja: „A tőkés termelési mód például azon nyugszik, hogy a dologi termelési feltételek tőketulajdon és földtulajdon formájában nem-dolgozóknak jutnak, míg a tömeg csak a személyi termelési feltételnek, a munkaerőnek tulajdonosa. Amikor a termelés elemei ily módon oszlanak meg, abból magától adódik a fogyasztási eszközök mai elosztása.”²⁶

A jövőbeli kommunista társadalomban megvalósuló elosztás gazdasági alapjairól szólva Marx megállapítja: „Amikor a dologi termelési feltételek maguknak a munkásoknak a kollektív tulajdonában vannak, ebből éppúgy adódik a fogyasztási eszközöknek a maitól különböző elosztása.”²⁷

Az elmondottaknak az volt a célja, hogy rámutassanak arra a tényre, hogy az osztálykülönbségek forrásának lényeges elméleti kérdései, és azok meghaladásának kérdései már régóta ismertek, megmagyarázottak és jelen vannak a munkásosztály tudatában. A gothai program szerzői tudatosan mellőzték az addig már tudományosan feldolgozott kérdéseket és a munkásmozgalom ismereteit. Ezért bírálta Marx a gothai programhoz írt széljegyzeteiben olyan élesen Lassalle-ánusok határozatlan megfogalmazásait a „munkáról” és „társadalomról”. Erről a bírálatról ékesen tanúskodik Marx következő megállapítása: „Tehát a „munkáról” és „a társadalomról” hangoztatott általános szövegek helyett itt határozottan ki kellett volna mutatni, hogy a mostani tőkés társadalomban hogyan jöttek létre végül is azok az anyagi stb. feltételek, melyek a munkásokat képessé teszik és kényszerítik rá, hogy ezt a történelmi átkot megtörjék.

A valóságban azonban ez az egész, stílusában és tartalmában elhibázott paragrafus csak arra jó, hogy a lassalle-i jelíget, a „levonás nélküli munkahozadékot” írassák jelszóként a párt zászlajára.”²⁸

Éppen emiatt tekintette Marx, mint már az előzőekben is említettük,

a gothai programot jelentős visszafelé való lépésnek a németországi munkásmozgalom történetében. Ezért joggal tette fel Marx a kérdést: „Minek megyünk ismét visszafelé, amikor a valóságos viszony már régen tisztázva van?”

A gothai program második cikkelyének befejező részében az áll, hogy a Szociáldemokrata Munkáspárt harcolni fog: „... a kizsákmányolás minden formában megszűnjék: küzd minden társadalmi és politikai egyenlőtlenség kiküszöböléséért.”²⁹

Marx erre a megfogalmazásra a következő megjegyzést tette: „A paragrafus határozatlan befejező mondata — ‚minden társadalmi és politikai egyenlőtlenség kiküszöbölése’ — helyett azt kellett volna mondani, hogy az osztálykülönbségek megszüntetésével minden belőlük fakadó társadalmi és politikai egyenlőtlenség önmagától eltűnik.”³⁰

A kizsákmányolás megszüntetéséért folytatott harcnak az a módszere, amely mellett a gothai program és szerzőik kiálltak, alapjában véve eszméileg idegen a munkásosztálytól és a munkásmozgalomtól. A kizsákmányolás ellen folytatott harc módszeréről a gothai programban a következő áll: „Hogy a szociális kérdés megoldásának az útját egyengesse, a német munkáspárt követeli termelőszövetkezetek létesítését államsegélylyel, a dolgozó nép demokratikus ellenőrzése alatt. A termelőszövetkezeteket az iparban és a mezőgazdaságban olyan mértékben kell életre hívni, hogy azokból az ösztönös szocialista szervezete jöjjön létre.”³¹

Marx erre a megfogalmazásra a következő megjegyzést tette: „A Lassalle-féle ‚vasbértörvény’ után, íme, a próféta csodaszere! Méltóan ‚egyengetik az utat!’ A fennálló osztályharcot újságírói frázis váltja fel: ‚a szociális kérdés’, melynek számára a ‚megoldás’ útját egyengetik”. *Nem a TÁRSADALOM forradalmi átalakulási folyamatában ‚jön létre’ az ‚ösztmunka szocialista szervezete’, hanem az ‚államsegélyből’, amelyben az állam azokat a termelőszövetkezeteket részesíti, amelyeket ő, s nem a munkás ‚hív életre’.* Ez méltó Lassalle képzelgéséhez, hogy államkölcsönökkel éppúgy lehet új társadalmat építeni, mint új vasutat!”³²

Az „új társadalom” kiépítésének elvi alapját Marx a munkásosztálynak az új társadalmi viszonyok kiépítésében tanúsított forradalmi szerepében látja, nem pedig a burzsoá államsegélyben. Világos tehát, hogy a németországi szociáldemokraták vezetői tudatosan vagy öntudatlanul a 18. század végi vagy a 19. század eleji utópista szocializmus eszméi pozícióján állottak. Ezért szögezi le Marx: „A fő hiba nem is abban van, hogy ezt a különleges csodakúrát felvették a programba, hanem abban, hogy egyáltalán az osztálymozgalom álláspontjáról a szektamozgalom álláspontjára térnek vissza.”³³

*A „levonás nélküli munkahozadék” társadalmi
kiszajátításáról szóló lassalle-i koncepciót célzó marxí
kritika jelentősége*

A gothai program első paragrafusában a következő alapelv áll: „... a munka hozadéka levonás nélkül, egyenlő jog szerint megilleti a társadalom minden tagját.”³⁴

Lassalle koncepcióját a társadalmi termék felosztásáról Marx különösen élesen bírálta. Marx bírálatának a lényege abban nyilvánul meg, hogy a társadalmi terméket az objektív gazdasági és sajátosan társadalmi mércékkel összhangban kell felosztani. A társadalmi termék egy része Marx szerint „közgazdasági szükségességek”³⁵, a másik része pedig társadalmi szükségesség³⁶. A társadalmi terméknek az a része, amely a „közgazdasági szükségességet” jelenti a termelés anyagi feltételeinek egyszerű és bővített újratermeléséből — a termelési eszközök és a tartalékalap — áll.

Marx szerint csak a társadalmi termékből gazdasági és társadalmi célokra kiválasztott rész után lehet megkapni a társadalmi terméknek azt a részét, amely a közvetlen termelők részesedését jelenti munkájuk eredményéből. Marx erről ezt mondja: „Csak most jutunk az ‚elosztáshoz’ — a program Lassalleánizmus hatására korlátolt módon kizárólag ezt tartja szem előtt —, vagyis a fogyasztási eszközök ama részéhez, amely a kollektíva egyéni termelői között elosztásra kerül.

A „levonás nélküli munkahozadék” kézen-közön már „levonásos” munkahozadékká változott.”³⁷

Marx bírálatának a jelentősége a Lassalle-féle „levonás nélküli munkahozadék”-ról abban nyilvánul meg, hogy ezzel a bírálattal Marx feldolgozta és kiemelte a társadalmi termék elosztása általános gazdasági és sajátos társadalmi mércéjét. Amikor az általános gazdasági mérce fogalmát használjuk, arra gondolunk, hogy ezek a társadalmi termékből való kiválasztások az elhasznált termelési eszközök pótlására, függetlenek a történelmi, társadalmi alakulattól. Amit Marx a társadalmi termék felosztásában „közgazdasági szükségesség”-nek nevez, az minden társadalomra, így a mi öngazgatású társadalmunkra is érvényes.

A gazdasági törvényszerűségeket, amelyek a társadalmi termék azon részei közötti arányt szabályozzák és meghatározzák, amelyet a termelés anyagi feltételei egyszerű és bővített újratermelésére és a fogyasztási eszközök társadalmi alapja részére láttuk elő, Marx részletesen elemzi A tőke második kötetének harmadik fejezetében, a társadalmi ösztöke forgalmának és újratermelésének keretében.

Külön ki kell hangsúlyozni azt is, hogy Marx különös figyelmet szentelt elemzésében a társadalmi termék azon részének, amely a munkásosztály részesedését jelenti saját munkája eredményében. A társadalmi terméknek e részét külön vizsgálja a kommunista társadalom elosztási feltételei közt.

Marx elemzését figyelembe véve, amely a tudományos szocializmus

szempontjából különösen jelentős, a továbbiakban rámutatunk majd az elemzés néhány olyan részletére, mozzanatra, amelyek igen fontosak — a szociális különbségek vizsgálatában. A következő szöveg ezt az elemzést tartalmazza.

Marx elemzése a fogyasztási eszközök felosztásáról
„A termelési eszközök köztulajdonán alapuló,
kollektív társadalomban”³⁸

Marx a kommunista társadalom lényeges gazdasági sajátosságát abban látja, hogy: „... a termékekre fordított munka itt nem *e termékek értékeként*, egyik dologi tulajdonságaként jelenik meg, mivel akkor, a tőkés társadalommal ellentétben, az egyéni munkák már nem kerülőúton, hanem közvetlenül az összmunka alkotórészeiként léteznek.”³⁹

Marx szerint a kommunista társadalomban a gazdasági viszonyok nem a dolgok, tehát a pénz közvetítésével fognak létrejönni, hanem egészen másféle módon. A kommunista társadalom közvetlen termelői viszonyának alapját Marx A tőkében magyarázza meg. Marx az áru fétisjellegét és ennek titkát is elemezve a kommunista társadalom társadalmi munkaidéjének a vizsgálata keretében a következőket mondja: „A munkaidő tehát kettős szerepet játszana. Társadalmilag tervszerű elosztása szabályozza a különböző munkafunkciók és a különböző szükségletek helyes arányát. Másrészt a munkaidő egyszersmind mértéke annak, hogy a termelőnek egyénileg milyen hányada jut a közös munkából és ennél fogva a közös termék egyénileg elfogyasztható részéből is. Az emberek munkájukhoz és munkatermékeikhez való társadalmi vonatkozásai itt átlátszóan egyszerűek maradnak a termelésben is, az elosztásban is.”⁴⁰

Igen fontos azt is kihangsúlyozni, hogy Marx nem úgy közeledik a kommunista társadalomhoz, mint egy kész és adott, végérvényesen megformált társadalmi-gazdasági rendszerhez, hanem mint olyan társadalomhoz, amely a tőkés társadalomból születik meg, jön létre. A kommunista társadalom létrejöttének, megszületésének folyamatáról Marx a következőket mondja: „Nekünk itt nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját alapján kifejlődött, hanem ellenkezőleg, olyanal, amely a tőkés társadalomból éppenhogy keletkezik; amely tehát minden vonatkozásban, gazdaságilag, erkölcsileg, szellemileg még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyeit, melynek méhéből származik.”⁴¹

Lenin igen magasan értékelt Marx e megállapításait. Lenin ezt mondja: „Marx magyarázatának nagy jelentősége abban van, hogy Marx következetesen alkalmazta a materialista dialektikát, a fejlődésről szóló tanítást, a kommunizmust olyként vizsgálva, mint valamit, amely a kapitalizmusból fejlődik ki. A skolasztikusan kigondolt, „kifantáziált” és eredménytelen szóértelmezési viták helyett (mi a szocializmus, és mi a kom-

munizmus) Marx azt elemzi, amit a kommunizmus gazdasági érettségi fokának lehetne nevezni.”⁴²

Marx a közvetlen termelők részesedését saját munkájuk eredményében a következőképpen látja: „Ugyanazt a munkamennyiséget, amelyet a társadalomnak az egyik formában adott (a közvetlen termelő M. I.), visszakapja a másik formában.”⁴³ Ebből Marx a következő következtetést vonja le, a következtető alapelvet szögezi le: „A termelők joga munkaszolgáltatásaikkal arányos; az egyenlőség abban van, hogy egyenlő mércével, a munkával mérnek.”⁴⁴

Marx hangsúlyozza, hogy az egyes termelők munkájának mennyisége különféle fajsúlyú lehet. Ugyanis a közvetlen termelők egyenlőtlen munkaképessége a termelési folyamat különböző anyagi eredményeiben nyer kifejezést. Innen átlagos feltételek között a termékek cseréje szükségszerűen a termelők közötti gazdasági egyenlőtlenség bizonyos formáihoz vezet. Marx ezzel kapcsolatosan a következő gondolatokat jegyzi le: „Ez az egyenlő jog — egyenlőtlen jog egyenlőtlen munkáért. Nem ismer el osztálykülönbségeket, mert mindenki csakúgy munkás, mint a másik; de hallgatólagosan elismeri természetes kiváltságként az egyenlőtlen egyéni tehetséget és ennek folytán egyenlőtlen egyéni teljesítőképességet. *Tartalma szerint tehát ez, mint minden jog, az egyenlőtlenség joga.*”⁴⁵

Az elmondottak alapján leszögezhetjük, hogy a fogyasztási eszközök elosztásában jelentkező egyenlőtlenség „a kommunista társadalom első szakaszán”⁴⁶ átmeneti történelmi szükségszerűség. Az egyenlőtlen munkaszolgáltatás alapján létrejövő szociális rétegződést nem szabad úgy kezelni, mint a dolgozók egyenlőtlen anyagi helyzetének igazolatlan okozóját. Marx az átmeneti időszakban jelentkező elosztási rendszer objektív hiányosságairól és szükségszerűségéről a következőket mondja: „De ezek a visszásságok a kommunista társadalom első szakaszán, ahogy az a tőkés társadalomból hosszú vajúdas után éppen megszületett, elkerülhetetlenek. A jog sohasem lehet magasabb fokon, mint a társadalom gazdasági alakulata és ez ezáltal megszabott kulturális fejlettsége.”⁴⁷

Marx megállapítását a dolgozók egyenlőtlen anyagi helyzetéről a szocialista társadalomban Lenin különös hangsúllyal kiemelte mint az átmeneti időszak jelentős jegyét. Ez jól látható a következő Lenin-alkotásból: „Marx nemcsak a legszigorúbban figyelembe veszi az emberek közti elkerülhetetlen egyenlőtlenséget, hanem figyelembe veszi azt is, hogy a termelési eszközök átmenetele az egész társadalom közös tulajdonába (a „szocializmus” a szó hétköznapi értelmében) még *nem szünteti meg* a felosztás hiányosságait, a „pénzügyi jogok” egyenlőtlenségét, amely tovább uralkodik, ha a termékeket „munka szerint” osztják.”⁴⁸

Az erfurti programot bírálva, amely a tőkés társadalom osztálykülönbségek meghaladásának módszere kérdésében homályos volt, Engels a következőket mondja: „Minden szociális és politikai egyenlőtlenség megszüntetése” helyett a „minden osztálykülönbség eltüntetése” kifejezés használata ugyancsak nagyon gyanús.”⁴⁹

Az osztálykülönbségek megszüntetése feltételeinek megteremtése — aszerint, ahogyan azt az előzőekben megfogalmaztuk — a munkásosztálynak az új társadalmi viszonyokért folytatott forradalmi harcának az ügye. Az új társadalmi viszonyoknak a termelési eszközöknek társadalmi tulajdonán és a dolgozók olyan anyagi és társadalmi helyzetén kell alapulnia, amely a munka feltételeiről és eredményeiről való egyenjogú és közvetlen döntésből ered. A dolgozók anyagi helyzetében jelentkező egyenlőtlenség csökkentésének kérdése folyamatbeli jellegű. A szociális különbségek teljes megszüntetése „... a társadalom olyan anyagi alapzatát vagy az egzisztencia anyagi feltételeinek olyan sorát követeli meg, amelyek maguk is a fejlődés hosszú és fájdalmas történetének magától létrejött termékei.”⁵⁰

Felhasznált irodalom:

- Marx: A gothai program kritikája, Kossuth Könyvkiadó, 1964
Moša Pijade: Válogatott írások, I. kötet, Beograd, 1966.
Predrag Vranicki: A marxizmus története, I. könyv. Naprijed, Zagreb, 1971
Szerb Szociáldemokrata Párt, I. kötet, Beograd, 1966
A Szerb Szociáldemokrata Párt, Tudományos ülés, Belgrád, 1964. november, Belgrád, Naučna knjiga, Beograd, 1965
Mala politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1966
K. Marx—F. Engels: Kommunista Kiáltvány, NIP Mladost, Beograd, 1973.

Jegyzetek

- ¹ Marx: A gothai program kritikája, Kossuth Könyvkiadó, 1964
- ² Uo. 7. old. Marx levele Brackénak, 1975. május 5-én
- ³ Marx széljegyzete keletkezésének időpontját a Brackénak küldött kísérőlevélből tudjuk megállapítani, amely az 1875. május 5-i keltezését viseli.
- ⁴ Predrag Vranicki: A marxizmus története, első könyv, Naprijed, Zágráb, 1971, 166. old.
- ⁵ Marx levele Brackénak 1875. május 5-én. A gothai program kritikája, Kossuth Könyvkiadó, 1964.
- ⁶ Engels levele Bebelnek 1875. március 18—28-án. A gothai program kritikája, Kossuth Könyvkiadó, 1964, 48. oldal.
- ⁷ Marx levele Brackénak 1875. május 5-én. A gothai program kritikája melléklete, Kossuth Könyvkiadó, 1964, 8. oldal.
- ⁸ Uo. 5. old. Engels előszava az 1891-es kiadáshoz
- ⁹ Engels F. előszava A gothai program kritikája első kiadáshoz.
- ¹⁰ Marx levele Brackénak 1875. május 5-én. 8. old.
- ¹¹ Uo. 8. old.

- 12 Uo. 8. old. (kiemelés tőlem: M. I.)
- 13 Engels előszava A gothai program kritikájához, 60. old.
- 14 Az eisenachi program, 61. old.
- 15 Marx levele Brackénak, 8. old.
- 16 Engels levele Bebelnek
- 17 Engels: A szociáldemokrata programtervezet bírálata 1891-ben. Kiemelte: M. I.
- 18 Moša Pijade: Válogatott írások, I. kötet 5. könyv, 708. old.
- 19 A tudományos ülésre D. Tucović halálának 50. évfordulója alkalmából került sor Belgrádban 1964. november 18—20-án.
- 20 Engels bírálata az erfurti programról
- 21 Uo. 22 Uo. 23 Uo.
- 24 K. Marx—F. Engels: Kommunista Kiáltvány
- 25 A gothai program kritikája, 21. old.
- 26 Uo. 21. old.
- 27 A gothai program kritikája, 21. old.
- Kossuth Könyvkiadó 1964
- 28 Uo., 13. old.
- 29 Uo., 26. old.
- 30 Uo., 28. old.
- 31 A gothai program kritikája, 64. old.
- 32 Uo., 29. old.
- 33 Uo., 30. old.
- 34 Uo., 62. old.
- 35 A gothai program kritikája, 16. old.
- 36 Ehhez a részhez tartozik: az általános, nem (közvetlenül) a termeléshez tartozó igazgatási költségek, a szükségletek közös kielégítése és a munkaképtelenek alapja.
- 37 Uo.
- 38 A gothai program kritikája, 17. old.
- 39 Uo., 18. old.
- 40 K. Marx: A tőke, I. kötet, Budapest 1967, 81. old.
- 41 A gothai program kritikája, 18. old.
- 42 Lenin: Állam és forradalom, Kultura, Beograd, 1947, 43. old.
- 43 A gothai program kritikája, 18. old.
- 44 Uo., 19. old.
- 45 Uo., 19. old.
- 46 A gothai program kritikája, 20. old.
- 47 Uo., 20. old.
- 48 Lenin: Állam és forradalom, 115. old. NIP, Bgd, 1972.
- 49 F. Engels: A gothai programról, NIP, Bgd, 1972, 37. old.
- 50 K. Marx: A tőke, I. kötet, Kultura, 1947, 43. old.

Rezime

Društveno ekonomski stavovi u Marksovom radu Kritika gotskog programa

Autor ukazuje na aktuelnost i značaj stavova izloženih u Marksovom radu za sadašnju aktuelnu jugoslovensku društvenu stvarnost i društvenu teoriju. Autor takođe ukazuje na iskazane visoke ocene koje Marksovu kritiku gotskog programa svrstaju među njegove najznačajnije radove.

U prvom delu svoga rada autor ukazuje na značaj Marksovih stavova o raspodeli izloženih u Kritici gotskog programa, zatim izlaže osnovne zamerke Marksa zbog idejnih i političkih pogrešno datih ustupaka lasolovcima. Autor upoređuje sadržaje Gotskog programa iz 1875 i Erfurtskog programa iz 1891 na osnovu Engelsovih kritičkih primedbi, posebno se osvrćući na problematiku diktature proletarijata koju razrađuju i Marks 1875. i Engels 1891. u svojim kritikama. Autor se još bavi i uticajem Erfurtskog programa na program Srpske socijaldemokratske partije, ukazujući u svetlu Marksove i Engelsove kritike i na način kako se pojedini značajni idejni stavovi vezani za ova dva programa tretiraju u nauci u nas.

U drugom delu svoga rada autor razrađuje tri bitna pitanja iz Marksove Kritike gotskog programa. Prva tema se odnosi na izvore klasnih razlika i na mogućnosti i tempo prevazilaženja socijalnih i političkih nejednakosti u socijalističkom poredku kao poretku prelaznog tipa od kapitalizma ka komunističkom društvu. Druga tematika se odnosi na Marksovu kritiku i analizu Lasalovog takozvanog neokrnjenog doprinosa radu i shvatanju društvenog prisvajanja. Završna razmatranja autora se odnose na Marksovu analizu raspodele sredstava za potrošnju i na karakteristike budućeg društva na osnovama sredstava za proizvodnju u društvenoj svojini.

Resümee

Gesellschaftliche und wirtschaftliche Stellungnahmen in werken von Marx Kritik des Gotischen Programms

Der Verfasser weist auf die Aktualität und auf die Bedeutung der in Marx' Werken ausgelegten Stellungnahmen für die aktuelle jugoslawische gesellschaftliche Wirklichkeit und Theorie hin. Der Verfasser weist auch auf die Aussagen hohen Wertes hin, die die Kritik des Gotischen Programms in die bedeutendsten Werke von Marx einreihen.

In dem ersten Teil seiner Arbeit weist der Verfasser auf die Bedeutung der Stellungnahmen von Marx über die in Kritik des Gotischen Programms ausgelegten Verteilung hin, nacher deutet der Verfasser auf das Übelnehmen von Marx wegen der fehlerhaft gegebenen ideellen und politischen Konzessionen den Lasellanern hin. Der Verfasser vergleicht den Inhalt des Gotischen Programms aus 1875 mit dem Inhalt des Erfurten Programms aus 1891 auf Grund der kritischen Bemerkungen von Engels, besonders eingehend befaßt er sich mit der Problematik der Proletardiktatur, die sowohl Marx 1875, als auch Engels 1891

in ihren Kritiken bearbeiten. Der Autor befaßt sich auch mit dem Einfluß des Erfurten Programms auf das Programm der Serbischen sozialdemokratischen Partei, indem er das im Licht der Kritik von Marx und Engels darstellt und das auf einer solchen Weise, wie bei uns das nach bedeutenden ideellen Standpunkten, die auf diese zwei Programms gebunden sind, in der Wissenschaft betrachtet wird.

In dem zweiten Teil seiner Arbeit bearbeitet der Verfasser drei Hauptfragen aus der Kritik des Gotischen Programms von Marx. Das erste Thema bezieht sich auf die Ursachen der Klassenunterschiede und auf die Möglichkeiten und auf das Tempo des Überwindens sozialer und politischer Ungleichheiten im Sozialismus, als in einer Gesellschaftsordnung, die einen Übergang vom Kapitalismus in die kommunistische Gesellschaft bildet. Das zweite Thema bezieht sich auf Lassalles Kritik und Analyse des sogenannten unberührten Beitrages zur Arbeit und auf die Auffassung der gesellschaftlichen Enteignung. Die Schlußbetrachtungen des Verfassers beziehen sich auf Marxens Mittelverteilung für den Verbrauch und auf die Charakteristiken der künftigen Gesellschaft, in welcher die Produktionsmittel in gesellschaftlichem Eigentum sind.